

A kapitalizmusból a népi demokráciához, a szocializmushoz vezető út eszmei, ideológiai kérdéseinek a nagyrészt még előttünk álló behatóbb megvilágítására hivatott tudományos munka terén értékes és dicséretes kezdeményezés Nagy Magda *Válaszról* írt (a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent és kandidátusi disszertációként elfogadott) monográfiája.

A folyóiratmonográfia általános jelentőségének kiemelésén túl mindjárt a bevezetőben rá kívánok mutatni a *Válasz* történeti és ideológiai kérdéseinek s ezen keresztül az ezzel foglalkozó monográfia különleges jelentőségére is. Hogy irodalomtörténeti oldalról milyen nagy jelentősége van a folyóirat helyes értékelésének, azt alig szükséges bizonyítani. Elég csak arra utalni, hogy a folyóirat Illyés Gyulától Németh Lászlón keresztül Féja Gézáig, a jobbszárnyon Matolcsyig és Kerék Mihályig, a balszárnyon Veres Péterig, Erdei Ferencig és Darvas Józsefig a népi írói tábor egészét, emellett Kardos Lászlótól, Kardos Páltól Cs. Szabó Lászlón, Sötér Istvánon keresztül Kerényi Károlyig, Waldapfel Imréig és Vas Istvánig az új humanizmus útját kereső antifasiszta értelmiség jelentős részét foglalta magában. Elég utalnunk arra, hogy a folyóirat olyan műnek, mint Illyés: *Puszták népe* vált első fórumává. A *Válasz* különleges jelentőségét azonban az ott megjelent irodalmi alkotásokon túl tanulmányai adják. A folyóirat egymást követő cikkek és tanulmányok egész sorában foglalkozik a magyar kérdés akkor közvetlenül legégetőbb kérdésével, a föld kérdésével, valamint a paraszti sors és nemzeti sors összefüggéseivel. Így itt kerültek közlésre az útkeresés szempontjából mély benyomást keltő olyan tanulmányok — csak néhányat kiemelve —, mint Németh László: *Érdemes-e és Három Gondolat*, Kovács Imre *Hulló Magyarország*, Kerék Mihály *Új Mohács előtt*, Féja Géza *Új parasztpártot* és Erdei Ferenc *Szövetkezeti kérdésről*, *Szellemi szabadságról* írt munkái, végül a *Márciusi Front* programnyilatkozata.

Ha arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy mi az, ami ez ideológiai útkeresés különleges jelentőségét képezi, ezt nyilván abban kell megjelölnünk, hogy a magyar értelmiség nem kommunista, de felelős és többségében a nemzetet a néppel egyesíteni kívánó demokratikus és antifasiszta részének az a törekvése jut ezen keresztül kifejezésre, hogy a monopoltőkés diktatúrával szemben a magyarságban rejlő emberi értékek szabadabb tételéhez, a demokráciához, egy jobb, emberségesebb együttéléshez, az általuk elképzelt szocializmushoz vezető utat megtalálja.

Ha ez így van, kérdés mi az, ami a *Válasz* írói és értelmiségi körének zömét a munkásosztály, a marxizmus platformjától mégis elválasztja, sőt kiindulópontjában szembe is állítja azzal. Ez a különbség, véleményem szerint, abban van, hogy a „*Válasz*”-ban fellépő írói kör a marxizmus osztályálláspontjával: a munkásosztály és a nemzetköziség elsődlegességének álláspontjával szemben a parasztság, valamint a nemzeti sors, a magyarság sorsára adandó választ állítja az első helyre. A parasztnak és a nemzetinek az előtérbe állítása a nemzetet a nép oldaláról felvető demokratikus törekvések ellenére is objektíve a társadalmi probléma polgári és nacionalista megközelítését jelenti. Ha ezt a kiindulópontot önmagában, az osztályok konkrét érdekeitől elszakítva értékeljük, úgy szinte elkerülhetetlen, hogy a kispolgárság és az értelmi-

ség nemzetit előtérbe helyező, elsősorban ennek megoldását kereső törekvéseit mint burzsoá nacionalizmushoz, fasizmushoz vezető törekvéseket értékeljük. Az ideológiailag közös kiindulópont ellenére a burzsoá és kispolgári nacionalizmus között meglevő, az osztályérdekekben gyökeredző különbséget figyelmen kívül hagyó e dogmatikus felfogással szemben a *Válasz* azonban éppen annak történelmi bizonyítéka, hogy az imperializmussal éleződő összeütközésben a sorsuk, jövőjük megoldását elsősorban a nemzeti sors, a nemzeti jövő megoldásaként kereső kispolgári és értelmiségi rétegek egy része hogyan jut el oda, hogy a közös sors kérdéseire a választ a proletárszocializmus a marxizmus erővel való együttműködés útján keresse.

Ez a folyamat azonban nem megy végbe harc és belső differenciálódás nélkül, a kispolgárság és értelmiség egy részének a proletárszocializmussal s progresszióval való szembekerülése nélkül. Viszont az is kétségtelen, hogy mind a demokráciáért, a szocializmusért való harc, mind a szocializmus építésének a szakaszán a munkáosztály elsődrendű érdeke, hogy az imperializmussal szemben a nem proletár rétegek minél nagyobb részét, nemcsak baloldali szárnyát, de zömét, túlnyomó többségét is maga mellé állítsa. Ez a harc és differenciálódás jellemzi a *Válasz* történelmi fejlődését is. A *Válasz* írói és értelmiségi körének egy része is tudvalevően jobbra, sőt szélsőjobbra sodródott, más része, centruma, zöme megtorpant, s csak leghaladóbb része, balszárnya jutott el a nemzeti sors demokratikus megoldásának a szocialista megoldással való tudatos összekapcsolásáig. A zöm e leszakadásért kétségkívül felelős a centrum makacs ragaszkodása a demokrácia és a proletárszocializmus merev szembeállításához, a marxizmus dogmatizmussal való egyoldalú azonosításához. Történelmileg és ideológiailag azonban nem kevésbé döntő kérdés az, hogy a centrum elmaradásában mennyiben volt része a proletárforradalmi irány megoldatlan problémáinak, erői elégtelenségének, történelmi útja ellentmondásainak. Az itt felmerülő problémáknak: a kispolgári nacionalizmus kérdésének a szocializmus, a marxizmus platformján való konkrét és helyes feloldása és tisztázása, véleményem szerint, nemcsak a múlt, nemcsak a történelem, hanem a jelen és a jövő, az új szocialista népi nemzeti egység elsődrendű kérdése is.

A „*Válasz*” fejlődésének szakaszai és osztálybázisa

K Nagy Magda könyvében a folyóirat ideológiai és irodalmi elemzését helyesen a *Válasz* osztálybázisának tisztázásával kívánja megalapozni. Helyesen mutat rá, hogy a *Válasz* írói körét az értelmiség népi, paraszti orientációjú, illetve az ezekhez csatlakozó, a magyar kérdésben a földkérdést előtérbe állító része képezte. Helyesen látja a szerző a népi irányú csoport belső differenciálódását is: a Németh László által képviselt centrum mellett a Matolcsy Mátyás-Kerék Mihállyal jelentkező jobbszárny, s Erdei, Darvas, Veres Péter által képviselt baloldal szerepét és jelentőségét. Helyes a monográfia álláspontja a tekintetben is, hogy lényeges kérdések tisztázatlansága, a folyóiratban tükröződő eltérő nézetek ellenére a *Válasz* általános irányát már az induláskor a fasizmussal és a reakcióval szemben a magyar kérdésnek a nép javára s a nép részvételével való demokratikus megváltoztatásáért való fellépés jellemezte. A folyóirat éppen ezáltal már 1935-öt megelőzően a fasizmussal szemben a demokratikus útkeresés — s közös kiállás lényeges elemeit foglalta magában. Ezt tekintve kétségkívül helyes K Nagy Magda munkájának a *Válasz* értékelésével kapcsolatos alapjában pozitív magatartása.

Az alapjában helyes, pozitív megítélés mellett azonban nem elég világosan domborodik ki a *Válasz*nak és különböző csoportjainak a Népfronthoz való viszonya, e viszony történelmi változása, s ezen keresztül a folyóirat egyes fejlődési szakaszainak elkülönülése és ezek politikai és ideológiai jelentősége. A szerző a *Válasz* alapvetően pozitív jelentőségéből kiindulva nem eléggé veszi figyelembe a folyóirat és írói körének a Népfronthoz s a népfrontpolitikához való kapcsolatának igen lényeges ellentmondásait. Pedig a *Válasz* pozitív jelentőségéből mit-

sem von le, ha a Népfronttal azonos vagy ahhoz kapcsolódó iránya mellett jobban kidomborítjuk a *Válasz* által képviselt útkeresés belső ellentmondásait is.

K Nagy Magda munkája alapján a *Válasz* mintegy a maga egészében válik a népfrontpolitika hordozójává, szinte önálló képviselőjévé. A valóság ezzel szemben az, hogy bár a *Válasz* fejlődésének első, a centrum vezető szerepe által fémjelzett szakaszán is ott van ugyan a fasiszmus elleni szembefordulás és a magyar kérdés demokratikus megoldásának az igénye, s ezzel a népfrontpolitikához való csatlakozás egyik előfeltétele, de hiányzik abból annak lényege, legfontosabb eleme — a proletárforradalmi irány elismerése, s az azzal való együttműködés vállalása. Sőt ellenkezőleg a *Válasz*-nak erre a szakaszára éppen az jellemző, hogy a demokrácia s az antifasiszmus útját a szélsőjobboldallal, a fasiszmissal, de ugyanakkor a szovjetszocializmussal is szembefordulva keresi. Ez pedig azt jelenti, hogy a *Válasz* fejlődésének első szakaszán — s ezt világosan meg kell mondani — megmarad a fasiszmissal szemben a polgári demokratikus álláspont keretei közt, s még nem jut el a Népfront-koncepció színvonalára.

A centrum által képviselt ezen irány, ez a vonalvezetés az alapja annak, hogy a folyóirat ez első szakaszában a demokratikus megoldás hívei együtt szerepelnek a folyóirat hasábjain a fasiszta megoldást is lehetségesnek tartó, azt pozitíve értékelő jobbszárny képviselőivel, Matolcsy Mátyással, Kerék Mihállyal. Ebben a szituációban érthető, hogy a *Korunk* s a szocialista megoldást magáénak valló értelmiség és baloldali írók nemcsak fenntartással élnek a *Válasz* által képviselt úttal szemben, de teljességgel hiányzanak is a folyóirat hasábjairól. A folyóirat történetének ez első szakaszával szemben (melyben a lap ideológiai irányát Németh László vezető szerepe s az általa képviselt harmadikutas koncepció uralja) a változást — a folyóirat fejlődésének második szakaszát (1935—1936) — a baloldal képviselőinek a folyóirat munkájába való bekapcsolódása és a jobboldallal szemben a baloldal és a centrum összekapcsolására irányuló törekvések előtérbe nyomulása jelenti. E változás egyrészt azzal függött össze, hogy a német fasiszmus előretörése a centrum számára is egyre világosabbá tette annak igazi jellegét, az azzal való szembefordulás, attól való elhatárolódás szükségességét, másrészt a Komintern 1935-ös hetedik kongresszusa után a baloldal számára is világossá vált a centrummal való együttműködés, a szélesebb antifasiszta és demokratikus front kialakításának a jelentősége. A folyóirat fejlődésének e második szakaszát követte az 1937—38-as harmadik: a centrum vezető szerepét a baloldali vezetők szerepével, a harmadikutas koncepciót a Márciusi Front programjával felváltó, a népfrontpolitika hazai ideológiai és politikai zászlóbontását jelentő szakasza.

K Nagy Magda könyve helyesen hangsúlyozza a *Válasz* Márciusi Frontban tetőződő történelmi útjának pozitív jelentőségét. Ugyanakkor szerintem a *Válasz* útjának e harmadik szakaszával kapcsolatban viszont azt is határozottabban alá kell húzni, hogy a Márciusi Front a népi írók balszárnyának s a párt irányítása alatt fellépő fiatal baloldali értelmiségnek az előretöréseként jött létre, mialatt a *Válasz* írói gárdájának és az értelmiségnek a centrum által képviselt zöme visszahúzódik. A *Válasz* érdeme, hogy teret ad a baloldalnak, ugyanakkor azonban a derékhad már nem vesz aktív részt a fasiszmus elleni harc új feladataira való felkészülésben.

Mindez fokozottan szükségessé teszi a *Válasz* osztálybázisának s az osztálybázissal kapcsolatos helyes elvi állásfoglalásnak a tisztázását. Ebből a szempontból pedig semmiképpen sem volna helyes, ha a *Válasz* egészében pozitív értékelése keretében olyan látszatnak adnánk teret, mely elmosná, vagy bizonytalanná tenné a *Válasz* osztálybázisát s ezzel a vele kapcsolatos fő probléma tulajdonképpen mibenlétét és igazi jelentőségét. Ezért emelem ki, hogy magam részéről a *Válasz* ellentmondásainak világosabb kidomborítását nem a *Válasz* elmarasztalása céljából, hanem a rajta keresztül kifejezésre jutó probléma: a párt szövetségi politikája s e politikai ideológia problémáinak helyes értékelése és feloldása szempontjából tartom szükségesnek. Vonatkozik ez a történelmi fejlődés ellentmondásaiban való helyes ábrázolásnál is messzebbmenően a *Válasz* osztálybázisának világos értékelésére. K Nagy Magda munkája helyesen ismerteti a *Válasz* írói körének szociális bázisát. Később azonban ez írói kör

1919-hez való viszonyáról írva bizonytalanná teszi ez osztálybázis értékelését, mondván, hogy a Válaszban fellépő írói kör 1919-ben saját forradalmaként tekintette a proletárforradalmat, a munkásosztály forradalmát.

Véleményem szerint helyesebb, ha nem mossuk el a különbséget, s világosan látjuk, hogy a Válasz nem a munkásosztály forradalmával 1919-ben azonosult, hanem a parasztságra építő demokratikus orientációjú értelmiség lapja, mely a középrétegek pozíciójából indult ki, s így foglalt állást az 1918-as és az 1919-es forradalmakkal s az új kor új kérdéseivel kapcsolatban is. A Válasz írói körének jobbszárnyát tekintve, ez Keréknek és Matolcsynak a tekintélyuralmat demokráciával egyeztető törekvéseiben, centrumát tekintve pedig a fasiszta orientációval ellentétben Cs. Szabó Lászlónak az amerikai demokráciát, s a szerintük a középosztályt uralomra emelő roosevelti politikát eszményítő elképzeléseiben jutott kifejezésre. Szerintem helytelen volna a középosztályra irányt vevő kiindulópont súlyát és jelentőségét csökkenteni, ellenkezőleg, épp a kiindulópont világos hangsúlyozása az, ami a tulajdonképpeni problémát: a középrétegek szocializmushoz való viszonyának problémáját élesebben és határozottabban állítja előtérbe, s egyben lehetővé teszi egyik oldalról a revizionista, másik oldalról a dogmatikus leegyszerűsítéssel szemben a probléma helyes, marxista tisztázását.

Nézzük először is, miben van a revizionizmus koncepciója a középrétegek és a szocializmus viszonyára vonatkozólag? A revizionizmus a modern társadalmak fejlődésének elemzésére hivatkozva azt igyekszik bizonyítani, hogy Marx és Engels tanítása a proletariátus súlyának törvényszerű növekedéséről, s vezetésével a kapitalizmus forradalmi megdőntéséről nem felel meg a társadalom valóságos fejlődésének. E felfogás szerint a középrétegek súlyának és társadalmi jelentőségének növekedése a proletariátus vezette forradalmi átalakulással szemben a szocializmusba való átmenet középrétegekre támaszkodó demokratikus útját nyitja meg. A középrétegek szerepének e reformista megítélése sok egyéb tanulmány mellett jellemzően tükröződik a folyóiratnak még 1937-es évfolyamában is Hort Dezső tanulmányában.

A késő kapitalista rend osztályalakulása — olvassuk Hort Dezsőnek „A szocialista munkaterv problematikája” című tanulmányában — nem felel meg a marxi sémának. A modern kapitalizmusban szerinte többé nem egy számában és egységes etikus elhatározottságban egyképp imponáló proletariátus áll szemben a „reakciós” masszával, melyet, ha út az óra „kisajátíthat”. A proletariátus számában csökken, egysége a múlté; a régi középosztály nem tűnt el, hanem egy újjal: az áruszervezés és államigazgatás hivatalnokaival s a szabadfoglalkozásúak növekvő számával egészült ki. De viszont az egyre növekvő és végleges pusztulással fenyegető válságok veszedelme megteremtette a dolgozó társadalom minden rétege számára az összefogás lehetőségét. A monopól- és a finánciók elleni elkeseredés s a válságtól való félelem létrehozott egy ökonomikus alapú többséget, melyre felépülhet a tények felismerésének a hatalma s az a szolidaritás, melyet a kultúra megteremtéséért való harc közössége adhat.” Mialatt kétségtelenül helyesnek kell tekinteni a tanulmányban kifejtett azon felismerést, hogy a monopoltöke rendje megteremti a különböző dolgozó rétegek széles összefogásának objektív alapját, annyira nem lehet elfogadni annak másik tételét, ti. azt, hogy a monopoltöke diktatúra elleni összefogás fő ereje a proletariátussal szemben növekvő középosztály, s éppen ezért a monopolkapitalizmussal szemben a demokrácia és szocializmus létrejöttének fő kérdése a középosztály s a reformok útján középosztályi sorba emelkedő parasztság és munkásság összefogásának a kérdése.

A társadalmi fejlődés a revizionista értelmezésével szemben a dogmatikus leegyszerűsítés úgy képzei el a szocializmusba való átmenetet, hogy az minden országban kizárólag és egyedül a proletariátus osztályharcának az eredménye. E felfogás szerint a társadalom nagy többségének rohamos és törvényszerű proletarizálódása következtében az ingadozó középrétegek szélsőségesen felmorzsolódnak, s nem játszanak érdemleges szerepet az új társadalom születésében. E felfogás éppen ezért a munkásosztály viszonyának a nem proletár rétegekhez, a munkásosztály szövetségi politikájának, legfeljebb ha taktikai jelentőséget tulajdonít. A szo-

cializmusba való átmenetnek mind revizionista, mind dogmatikus felfogásával szemben a történelem igazsága, mint azt a szocializmus létrejöttének és továbbfejlődésének valóságos története bizonyítja, hogy a szocializmus csakis olyan harcnak az eredményeképp jöhet létre, s juthat előre, melyben a fő erő a proletariátus, a munkásosztály; amelyben a munkásosztály képes arra, hogy a maga harcát más osztályoknak, a nép túlnyomó többségének érdekeivel s küzdelmével egyesítse. A szocializmus létrejöttét, akár egy országban, akár világméretben a népesség egészének proletarizálódásától függővé tevő mechanikus elképzelésekkel szemben a szocializmus közelebb hozásának az útját, mint ismeretes, Marx és Engels már a múlt század közepén a demokratikus forradalom szocialista forradalommal való összekapcsolásának a lehetőségeiben tárták fel. Lenin pedig épp ez elképzelések elméleti továbbfejlesztése és gyakorlati alkalmazása útján vitte győzelemre Európa legkispolgáribb, mert legnagyobb paraszti tömegekkel rendelkező országában az első proletárforradalom zászlaját.

Ami a huszadik század elején a cári önkényuralommal szemben egy országban volt az új világregd létrejöttének az előfeltétele, az a huszadik század közepére a kapitalizmus új formáival, most már monopoltőkés diktatúrájával szemben világméretben vált a szocializmusba való átmenet meggyorsításának, a proletariátus s az emberiség fasiszta és imperialista rabságtól való megmentésének az előfeltételévé. Így ha a szocializmusba való konkrét átmenet szempontjából az átmenet első kérdése a munkásosztály vezető szerepe, második (de az elsőnek is előfeltételét képező, attól semmiképpen el nem választható) kérdése a munkásosztály tőkés reakcióval szembeni szövetségi politikájának, más rétegekkel való aktív együttműködésének a kérdése.

Szövetségi politika, nemzeti sors és a harmadik út

A munkásosztály és a középrétegek, valamint a nép többségének közös frontja, szövetsége nem jöhet létre a különböző osztályok s rétegek egymáshoz s közös céljaikhoz való viszonyának elméleti tisztázása nélkül. Minthogy pedig az egyes rétegek egymáshoz és közös céljaikhoz való viszonyát a nem proletár rétegek oldaláról ideológiailag a nemzet, illetve a nemzeti jövő kérdése foglalja össze, az egység nem jöhet létre a munkásosztály nemzethez való viszonyának tisztázása nélkül. A *Válasz* ideológiai jelentősége éppen ezért számunkra is abban van, hogy az értelmiség s a középrétegek ezen keresztül kifejezésre jutó útkeresése konkrét formában állít bennünket az elé a feladat elé, hogy a marxizmus álláspontját a nemzet, a nemzeti út, a nemzeti hivatás kérdéseire a kispolgári nacionalizmussal való polémiában de a magyar sors által szorongatott írók, értelmiségiek által feltett kérdésekre válaszolva tegyünk az általánosságokon túl az eddigieknél konkrétabb formában is világossá s ezen keresztül az új szocialista népi nemzeti egység erőforrásává.

Mindezek alapján úgy gondolom, annak a ténynek, hogy a *Válasz* nem az osztály, hanem a nemzet oldaláról keresi és próbálja megközelíteni a magyar kérdés megoldását, nemcsak negatív, hanem éppen a demokratikus kérdésselvetés következtében, pozitív oldala is van, mely már az indulásnál egyrészt a burzsoá nacionalizmussal való szembefordulást, másrészt ezzel egyben a nemzetinek a nemzetközivel való összekapcsolásának az igényét, ezzel pedig a szocialista platformhoz való eljutás lehetőségét is magában foglalta. „A nemzetinek nem okvetlen ellentéte a nemzetközi: nagyon jól elgondolható az utóbbinak olyan formája — olvassuk mindjárt a *Válasz* első évfolyamában Fülep Lajos tanulmányában —, mely a nemzetinek mintegy folytatása, s megbecsüli és megőrzi mindazt, ami a nemzetiből megmaradásra hivatott. Feltétlenül és elvi ellentéte az álnemzeti, mert nem lehet valami csak ál, anélkül, hogy egyben ellentétes is ne legyen; s ezért az álnemzeti a tulajdonképpen nemzetietlen, sőt nemzetellenes, mert a nemzeti problémák és feladatok helyébe a nemzeti életet gátló, hátráltató elzárkózást, élettelen álideált, meddő jelszót, a cselekvés alól felmentő alibit, hazug hagyományt, fejlődni nem akaró önelégültséget, gyilkos giccset állítja ...” (*Válasz*. I. k. 21. l.).

Fülep Lajos itt idézett tanulmánya a magyarságot a német imperializmusnak kiszolgáltató, annak alárendelő 67-et folytató burzsoá nacionalizmussal szemben mintegy Erdélyi János 1849 tanulságának ideológiai feloldására törekvő koncepciójához visszatérve foglal állást a nemzetinek a nemzetközivel való egyesítése mellett. Igaz, hogy Fülep és a Válasz körül csoportosuló írói és értelmiségi kör számára a nemzetinek a nemzetközivel való egyesítése akkor még elsősorban a nyugati polgári demokráciák eredményeinek az átvételére vonatkozó elképzeléseket jelenti. „Magyarország mindenképpen a Nyugathoz tartozik, időben hátrább, térben szérül, de a gyepün belül” írja Fülep ugyane tanulmányában. Ennek ellenére helytelen volna figyelmen kívül hagyni, hogy a nyugat eredményeinek az átvételére vonatkozó elképzelések mellett a *Válasz* értelmiségi és írói köre, Adyval egyetértve, érzi a kapitalizmussal összeforrt, s így minden nagy eszmény megcsúfolását is magába foglaló nyugati megoldás elégtelenségét, a nyugatinál messzebb menő, a monopoltölkét kizáró megoldás szükségességét. Ugyanakkor a *Válasz* köre bizonyos szempontból el is marad Ady két évtizeddel korábbi felismerése mögött, amennyiben Adynál a nyugatinál messzebb menő megoldás a munkásosztály forradalmának és célkitűzésének vállalását, a *Válasz* értelmiségénél pedig a nyugatinál messzebb menő megoldás a munkásosztály forradalmával való szembefordulás — 1918 — 1919 elutasítása következtében — a szellemi, a lelki megújulás útjának a keresésére szorítkozott. A társadalmi kérdésekhez való viszony különbségét tekintve ez azt jelentette, hogy míg a földkérdés Adynál is az első, de nem a végső, nem mindent megoldó problémája a magyarság útjának, addig a *Válasz* indulásánál a földkérdés, a parasztság sorsa jelenti az egész nemzet, a nemzeti sors legfőbb kérdését. Éppen azért, ha a *Válasz* nemzetkonceptióját konkrétan akarjuk elemezni és megérteni, úgy kétséggkívül elsősorban ennek a földkérdéshez és a parasztsághoz való viszonyából kell kiindulni. Ezért, véleményem szerint az értékelésben nagyobb súllyal kellett volna foglalkozni a „*Válasz*” földkérdéssel kapcsolatos tanulmányainak ideológiai jellegű problémáival.

K Nagy Magda könyvében ez a kérdés viszonylag kis súllyal szerepel. Pedig szerintem az idevonatkozó problémák elemzésének megvan az elsőrendű jelentősége nemcsak a folyóirat társadalmi és politikai irányának megértése szempontjából, hanem a disszertáció speciális témája, a *Válasz* eszmei és kulturális, ideológiai problémáinak a jobb megértése szempontjából is.

A *Válasz* írói és értelmiségi centruma a földkérdéssel kapcsolatban, mintegy arra alapozva építi ki a maga sajátos harmadikutas elképzeléseit — ebben találja meg a magyarság fennmaradásának s egyben nemzeti elkülönülésének konkrét bázisát, a monopolkapitalizmus és a szovjetszocializmus útjával szemben saját külön útjának lehetőségét. Ezt legvilágosabban Németh László fogalmazta meg, aki az elembertelenedett gépi nagyiparral és a nagybirtokkal szemben az önálló alkotó tevékenységet, s ezzel kielégülést, életörömet biztosító kisüzemi, elsősorban kisparaszti minőségi munkát állítja szembe. A fojtogató nagybirtokkal szemben a kisparaszti minőségi munkán alapuló Kertmagyarország az ő elképzelése szerint nemcsak a földkérdés belső megoldását jelenti, hanem egyben a Duna-medencei hivatást is a magyarság számára. Ennek lényege az, hogy objektív és szubjektív körülményei egyaránt a magyarságot predesztinálják arra, hogy a gazdaság humanizálásával, új, tartalmasabb, kulturáltabb életforma kialakításával példát mutasson a környező országok népei számára új, humanista szellemű közösség kialakítására. Mindez fokozottan aláhúzza, hogy nagy figyelmet szenteljünk a *Válasz* által képviselt sajátos, magyar harmadikutas koncepciónak. Így a disszertáció is helyesen állítja a folyóirat ideológiai értékelésének előterébe a *Válasz* társadalmi és történelmi szemléletének központi kérdéseként a harmadik út problémájának kritikai elemzését.

Helyes a munkának az az álláspontja, hogy differenciálni törekszik, s igyekszik különbséget tenni a harmadik út nyugati: W. Röpke, H. de Man által képviselt útja s annak magyar változata és képviselői között. A középutat Németh László — emeli ki mint különbséget a szerző nem a megreformált kapitalizmusból vezeti le, hanem egy sajátos „szocializmusból”, a minőség szocializmusból. Bizonyos különbség valóban van a harmadik út nyugati és magyar változata között. Ez a különbség következik a magyar helyzet kiélezettségéből, s elsősorban a

földkérdés megoldására vonatkozó demokratikus igény progresszív jelentőségéből. Helyesen mutat rá Barlané Nagy Magda éppen a társadalmi és politikai kérdésekhez való viszony oldaláról a *Válasznak* a *Nyugat* írói körével szemben haladottabb pozíciójára is. Ugyanakkor e különbségek mellett is világosan kell látnunk, hogy az adott körülmények közt lényegében csak az igényben rejlik a különbség, mutatkozik a közeledés a szocializmushoz. A magyar harmadikutas elképzelés a marxizmussal, a proletárszocializmussal való merev szembenállás következtében a haladottabb igény ellenére sem lép túl a polgári koncepció, a polgári megoldás keretén. Éppen ezért az igazság, mint azt Barlané Nagy Magda is írja az, hogy „Németh minőségsszocializmusa voltaképpen megszépített, idealizált polgári demokrácia.”

Miben van ennek az útvesztésnek — a szándék és a tett különválásának az ideológiai forrása? Hogyan jelentkezik az a *Válasz* íróinak gondolatmenetében? A disszertáció helyesen válaszol erre a kérdésre, amikor ennek forrását a gazdaság, illetve a politika és a kultúra kettéválasztásában jelöli meg, s rámutat arra, hogy az értelmiség a polgári haladás szellemi és kulturális értékeit féltve, azokat a polgári életforma sajátjának tekintve, elítéli ugyan a monopóliumok rendjét, de éppen a kultúrjavak védelmében nem képes végső következményéig szembefordulni azok vélt hordozóival. Így jut el a reális, a lehetséges út helyett oda, hogy a parasztság felemelésével, a középosztály megerősítésével szeretné megjavítani a kapitalizmus rendjét, azt, amit éppen alapjai következtében javítani nem lehet. K Nagy Magda könyvének talán legértékesebb fejezete az, melyben a szellemi harmadik útnak a *Válasz* írói által képviselt különböző formáit jellemzi, s feltárja azokat a különbségeket amelyek az alapjában azonos pozíció mellett az új görögség és humanizmus útját kereső Németh László, a francia, latin és magyar szellemi közösséget valló Illyés Gyula, s a magyar eszmeiséget a népi lélek történeti és misztikus mélységeiben sejtő Kodolányi útkeresése közt mutatkoznak.

A szellemtörténeti pozíció: a gazdasági alap és a szellemiség kettéválasztása, s a megújulást a görög, a latin, francia vagy az ősi népi lélek életrekelésében kereső törekvések helyes bírálata mellett ugyanakkor véleményem szerint sokkal nagyobb súllyal kell aláhúzni azt is, ami rendkívül pozitív, tudniillik azt, hogy az írók s az értelmiség útkeresésében került megfogalmazásra a több kultúrára, magasabb eszmeiségre, nagyobb tudatosságra vonatkozó, valóban szükséges és reális igény is.

Az ideológia igénye — a Válasz történelemszemlélete és a Márciusi Front

A *Válasz* írói körének eddig alig kiemelt, de eléggé nem méltányolható érdeme, hogy az öntudat nélkül önmagát vesztő nép iránti felelősség, éggöggadalom izgalmával döbben rá a „nemzeti annéziával” szemben az öntudat, az elmélet, a világ és saját helyzete helyes felmérésének, első lépésben a kérdésfeltevésnek rendkívüli jelentőségére. „Nemcsak az egyes ember tudata foszolhat szét a magára hagyott test fölött, a népek öntudata is elborulhat, s óriás közösségek támolyoghatnak látó szemmel is világtalanul.” írja a *Válasz* bevezetője. . .” A magyarság annéziában szenved — olvassuk ugyanitt —, s nyomorúságunk ennek az öntudatzavarnak a következménye csak. „A *Válasz* csak valódi helyzetünk szorongásával akar eltölteni, az elhagyott testből felsajgó kérdéseket dadogja el; a világ és köztünk támadt kapcsolathány végzetes félreértéseit próbálja meg hosszú mulasztások első hevenyészett pótlásával kiküszöbölni.” (*Válasz* I. évf. 1. szám — 1934. máj.)

A folyóirat kezdeményezői a végzetes félreértés kiküszöbölését, a monopolkapitalizmus és a proletárszocializmus útjával szemben az egész nemzet számára új, harmadik út felfedését, helyzetének és küldetésének tisztázását a háború utáni új nemzedék szellemi öntudatra ébredésétől, legjobbjainak a nemzethalál szorongásában felizzó, új eszmét és új emberséget nyújtó alkotóerejétől várták. A helyes önismeret, a helyes tudat azonban a szándék tisztasága, a valóságos problémákkal való vívódás ellenére nem volt elérhető a nemzet általános fogalma, a nemzeti sors általános kérdésfeltevése alapján, hanem csakis a kor és a nemzet leghaladóbb

osztályának platformja alapján. A munkásosztállyal, s új világának történelmileg megvalósuló reális útjával szembe fordulva, ettől eltérő harmadik utat keresve, a *Válasz* centruma a lázas keresés ellenére sem szabadulhatott a kétely, a bizonytalanság, a nemzethalál mindennapi szívfogásától. Ennek ellenére érdeme, hogy nem adta fel a reményt. Az önfeladással, a kétségbeeséssel szemben az élethez, a harc s a kutatás újrakezdéséhez szinte azt mondhatni egyéb bizonyosság híján saját szorongásából, népéhez s annak igazságához való mély és izzó ragaszkodásából merítette az erőt, mert hisz, amint Németh László írta *Érdemes-e?* című tanulmányában, lehetne e szorongani valamiért, amiben nem hiszünk?

A megoldáshoz, a helyes út felfedezéséhez természetesen a munkásosztály történelmi útjával és vezető szerepével való szembenállás feladásán keresztül kellett eljutni. A lázas útkeresés, a becsületes szándék, tehetség és gazdag invenció és a megoldás ellentmondását csak aláhúzza, hogy a nép és a nemzet ügye iránti őszinte odaadás, igaz törekvés sem juthat előre munkásosztállyal s világnézetével való szembe fordulás útján. Ez az ellentmondás legrámaibb, a szellemi izzás legmagasabb fokát mutató, s legmélyebb benyomást keltő formában a *Válaszban* Németh László tanulmányaiban jut kifejezésre. Éppen ezért a *Válasz* ideológiai problémáinak megvilágítására törekedve, véleményem szerint a szerzőnek nagyobb súllyal kellett volna foglalkoznia Németh Lászlónak az új humanizmussal és a minőségiszocializmussal kapcsolatban a magyarság közép-európai hivatását fogalmazó és kifejtő tanulmányaival.

Ami Németh László társadalmi és ideológiai útkeresésének értékelését illeti általános lényegében a helyes kritikai álláspontot képviseli idevonatkozóan Barláné Nagy Magda munkája is, így csupán azt szeretném kiemelni, hogy szerintem e helyes kritikai álláspont mellett az eddigieknél nagyobb figyelmet kell fordítanunk annak kidomborítására is, hogy amennyire elfogadhatatlannak kell tekintenünk Németh László koncepcióját mint megoldást — annyira reálisnak, mélyről fakadónak kell tekintenünk az igényt, mely azt létrehozta, mely az önfeladással, a felbomlással, a nemzethalállal szemben a tragikus kényszerűségből kívánta a nemzetet a végzetel szemben felemelő, létének értelmet s élethez való jogát biztosító küldetését kibetűzni. Németh László, bár akkor nem ismerte fel a helyes utat, de helyesen érezte, hogy a fasizmussal és az imperialista béke örökségével szemben olyan útra van szükség, mely céljainak új formában való megvalósítása során a nép túlnyomó többségének addiginál sokkal szélesebb és mélyebb egységét biztosítja.

Németh László, mint azt a *Vers és tanulmány* című cikke bizonyítja, az új irány és annak szilárdabb megalapozása szempontjából az elméleti tisztázás jelentőségét jól látta nemcsak a társadalmi-politikai kérdések, de az irodalmi irányzatok útkeresése és egészséges fejlődése szempontjából is. „Líra, dráma, regény csak olyan szellemi talajon találnak biztos helyet — írja itt —, ahol érzésben, izlésben, felfogásban, legalább egy tisztásnyi térségen valami kis közmegeállapodás jött létre.” A háború alatt felnőttek alól, mint írja, elveszett a simára döngölt föld, ők árkokat, gránátölcseréket és legördült sziklákat találtak, s az izmusok burjánzó világában, a gyomnak a nagy tolongásában lehetetlen volt az elmélet elől megszökniük. Az elmélet e különlegesen megnőtt jelentősége mellett helyesen látja Németh László azt is, hogy a kultúra, a szellemi élet nem ugyanazon forma ismétlésén vagy egyszerű továbbfejlődésén keresztül halad előre. A szellem — mondja — nem úgy fejlődik, mint a számsor, hogy a kettő után három, azután meg a négy következik. A szellem úgy fejlődik, mint a növény: szár után a levél, a levél után a virág, azután a termés, mindig valami egészen más.” (*Válasz* II. évf. 1935. 305.) A fejlődésnek ez a Hegelhez hasonlóan a szellem síkján elképzelt, illetve helyesen felismert dialektikája azonban tudvalevően csak tükörképe a társadalom valóságos fejlődésében végbemenő megújulás, fejlődés dialektikájának. Az új út így a történelem valóságos változásait figyelembe véve, nem csupán a szellem embereinek az álma volt, hanem az új feltételek által követelt szükségesség volt az egész dolgozó nép, a munkásosztály szempontjából is. A harmadik út álmaival szemben a monopolkapitalizmussal való eredményes szembe fordulás előfeltételeképp egész népek, egész nemzetek egyesítése a munkásosztály vezetésével, a munkásosztály olda-

láról is saját útjának új formában való kiszélesítését, új formában való folytatását követelte. Éppen ezért, ha mint K Nagy Magda is helyesen teszi, bíráljuk a harmadik út koncepcióját, arról sem feledkezhetünk meg, hogy a bíráló csak akkor vezethet az egységhez, ha azt is hangsúlyozottabban domborítjuk ki, hogy a marxizmus útja is csak új módon: a munkásosztályt az egész néppel, a dolgozó nemzettel szorosabban egyesítő formában valósulhat meg.

Összefoglalva az eddigieket — Németh Lászlónak s a *Válasz* centrumának ideológiai álláspontjában feltétlenül helyes az igény valami újra, valami jobbra. A forradalom és a kultúra, a demokrácia és a szocializmus magasabb és szélesebb alapon való egyesítésének igénye azonban semmiképpen sem juthat előre a munkásosztállyal, s új világával való szembefordulás útján, a marxizmus egyszerű azonosítása útján a dogmatizmussal, ahogy azt a *Válaszban* akkor Németh László, Vas István és többen képviselték, hanem csakis a dogmatizmusnak a marxizmus talaján való leküzdése útján.

A *Válaszban* kifejezésre jutó igény és az annak megvalósítására választott út ellentmondása konkrét formában igen jellemzően jut kifejezésre a *Válasz* nemzetkoncepciója szempontjából elsődlegesen jelentős történelemszemléletben.

A könyv alapján helyesen ábrázolja a *Válasz* történelemszemléletét, helyesen értékeli a *Válasz* 1848-hoz való viszonyának Szekfű álláspontjával szembeni pozitív jelentőségét. Érdeme, hogy a *Válasz* íróinak történelmi irodalmi tanulmányait elemezve, világossá teszi azt is, hogy ez az írói kör 1918–1919 folytatásától visszariadva, a nemzet sorskérdéseinek korszerű, a munkásosztály vezető szerepét és a szocializmusba való átmenet útját magába foglaló megoldásával szembefordulva, 1848 pozitív értékelése ellenére is végeredményben visszafelé fordul 48-tól, és a XVIII. századdal szemben a XVI–XVII. század Magyarországon, illetve annak képviselőiben keresi a magyar szellemiség 48-i képviselőinél is igazabb és mélyebb kifejezőit. Barláné Nagy Magda helyesen mutat rá arra, hogy a nép lelkiségének, a lelkiség őseredeti vonásainak az előtérbe helyezése szükségképpen a történelmi fejlődés valóságos problémáitól való elforduláshoz vezet, odavezet, hogy az eszmeiség, a lelkiség általánosságokban mozgó eszményítése egyenesen lehetetlenné teszi a történelmi út, a nemzeti sors valóságos kérdéseinek a megértését. Megmutatja azt is, hogy hogyan cserélődik fel ezúton az osztályösszefüggések elemzése a faji, a lelki sajátosságok elemzésével, s hogyan válik e gondolatkörben a magyarság sajátos jellemzőjévé 1848 forradalmi szellemiségével szemben a passzív rezisztencia, a cselekvés helyett az elmélyedés.

A helyes bíráló mellett, úgy gondolom, azonban méltányolni kell a *Válasz* történelemszemléletében végbement pozitív változást is, amely a balszárny vezető szerepének kibontakozásával nemcsak a tudatos baloldal, de többek közt Féja Géza történeti-politikai tanulmányai-ban is jellemzően tükröződik. Féja Géza tanulmányai — mint arra Barláné Nagy Magda rámutat — kétségkívül a polgári forradalmiság álláspontját képviselik. Helytelen volna azonban nem értékelni, hogy a centrum addigi, a lelki, a szellemi megújulás forrásait kereső történelemszemléletével szemben Fájának az elnyomott parasztság és a nemzet konkrét politikai küzdelmét, szabadságharcait előtérbe állító történelemszemlélete, mely 1848 folytatását 67 politikai és társadalmi kritikáján keresztül kereste, az adott helyzetben szükségképpen a baloldallal való szövetség lényeges elemét, a politikai fellépés szükségességének a felismerését foglalja magában. Féja Gézának a politikai küzdelem szükségességét előtérbe helyező álláspontja természetesen nem volt független attól, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált egyfelől a német — és nyilas-fasizmusba hátráló reakció politikájának nemzetvesztő volta és a kompromisszum útjához s a munkásosztállyal való szembenálláshoz ragaszkodó irány tehetetlensége; másfelől pedig a baloldal által képviselt politika helyessége.

A *Válaszban* a történelemszemlélet e helyes irányú változása a kor és a nemzet sorskérdéseiben való korszerű tájékozódáson túl a Márciusi Front programnyilatkozatában jutott kifejezésre, mely a helyes politikai fellépés ideológiai bázisát, platformját alkotta. A Márciusi Front programját az új kor s a magyarság kérdéseinek a megoldását a marxizmus útján

kereső s a párt irányítását magáévá tevő, az egyetemi körben tömörült fiatal értelmiség s általuk a párt politikája alapján megnyert népi írók fogalmazták meg. Ahogy korábban a földkérdés adta meg a magyar harmadikutas koncepció sajátos jellegét, úgy vált a fejlődés dialektikus menetében a későbbiekben éppen a földkérdés a marxizmus útjához való közelítésnek a kiindulópontjává. A Márciusi Frontba tömörülő baloldalt, sőt a *Válasz* centrumának egy részét is épp a földkérdés reális erőforrásait kereső törekvés juttatja el oda, hogy a nemzeti sorsra vonatkozólag a parasztságra és földkérdésre korlátozott elképzeléseket a Márciusi Front programjával a munkás-paraszt szövetség és a szocializmusba való átmenet perspektívájával váltsa fel.

Az eszmei és ideológiai haladás e döntő lépését azonban a *Válasz* értelmiségi és írói körének nem az egésze tette meg, hanem csak az a része, melynek az új nemcsak eszmei igénye volt, hanem eljutott oda, hogy az új rend megvalósítására hivatott osztály, a munkásosztály platformját és ideológiáját a marxizmust magáévá téve keresse a világ s e világban a magyar nép, saját nemzete megújulásának az útját. A Márciusi Front fiatal értelmisége és népi írói, mint Erdei Ferenc is, Lenint tanulmányozva ezúton ismeri fel, hogy a *Válasz* addigi nemzet-koncepciójának központi kérdése, a parasztkérdés, nem oldható meg elkülönítve, s egymagában nem segít itt a szövetkezet sem. A szövetkezet — mint ahogy azt a *Szövetkezeti kérdéssről* írt cikkében Erdei Ferenc kifejti — nem életelixir, nem kész formula, hanem annak értéke a nép szempontjából a társadalmi feltételektől s megvalósulásának formájától függ, s létrejöttének igazi feltételei ott vannak meg, ahol az államhatalom a munkásosztály s a dolgozó nép kezében van.

A Márciusi Front programnyilatkozata a hatalom kérdésében nem a közvetlen munkás-hatalom, nem közvetlenül a proletárdiktatúra álláspontját képviselte, de olyan demokrácia, olyan állam igényét, mely a munkásosztály és a parasztság, a nemzet nagy dolgozó tömegeinek szövetsége és hatalomban való részvétele útján nyit utat a fasizmussal szemben, s ezzel együtt a kapitalizmussal szemben is az osztályok s a kizsákmányolás felszámolásához, a szocializmus-hoz. A Márciusi Front a kizsákmányolás megszüntetését ugyanakkor helyesen a nemzet egészéhez szólva mint nemzeti programot fogalmazta meg, s a fasizmus és a reakció hazaáruló nacionalizmusával bátran állította szembe a munkásosztály és a dolgozó nép nemzeti programját, s a program megvalósulásának előfeltételeképp az új államra, új hatalomra, a népi demokráciára vonatkozó igényét. „A magyarságot nemcsak a vér kovácsolta egybe, hanem a történelem is, a szabadsághoz való jogát nem más népek alacsonyabb rendűségére kell alapítani, hanem a maga életképességére és teremtderejére.” Jól tudják azonban azt is, hogy a nemzeti felemelkedés és szellemi újjászületés programjának megvalósulása csak a magyar társadalom gyökeres politikai átalakulása útján jöhet létre, s ennek megfelelően a proletárdiktatúrának mind burzsoá, mind dogmatikus értelmezésével szembefordulva, az új, a népi demokratikus út eszméjét képviselve szögeznek le, hogy nem hívei semminemű nép fölé emelkedő diktatúrának. „A magyar nép — szögezi le a nyilatkozat — eleget szenved naponta ahhoz, hogy ne kívánja a hatalmaskodást és a nyájszellemet a politikai élet egészére kiterjeszteni. A szabadságjogokban és a demokráciában a magyar történelem legnagyobb eszményeit látjuk, és tudjuk, hogy a magyar nép csak az olyan erős államvezetést fogadja el, mely a vezetettek bizalmából meríti erejét és azok ellenőrzése alá meri helyezni magát.” (Válasz 1938. 1942. Mit kíván a magyar nép?)

Mindezek alapján teljes mértékben egyetérthetünk a disszertáció azon álláspontjával, mely a *Válasz* történeti eszmei fejlődésének tetőpontját, mintegy koronáját a *Márciusi Front* által képviselt irány létrejöttében s programjában jelöli meg. Valóban alig lehet eléggé méltányolni, hogy a magyar írók, az értelmiség leghaladóbb része, az útkeresés jobbról és balról egyaránt felmerülő hallatlan nehézségei, súlyos korlátai ellenére az új szocialista nemzet kialakulásának előfeltételeképp az új kor új kérdéseiben való helyes állásfoglalás útját megtalálta.

Mialatt K Nagy Magda munkája helyesen képviseli a Márciusi Front e pozitív ideológiai és történelmi jelentőségét, ugyanakkor, véleményem szerint, nem fordít kellő figyelmet arra, hogy az új koncepció mögül hiányzik a centrum nagyobb része: a *Válasz* munkájából már a Márciusi Front kezdetén kimaradt Erdélyi József, Kodolányi, Sinka, Szabó Pál s a lap alapítói: Gulyás Pál és Németh László is. A centrum, a zöm leszakadása következett a politikai erő elégtelenségéből.

A centrum visszahúzódásának nem kis szerepe volt abban, hogy a *Válasz* megjelentetése egyre komolyabb nehézségekbe ütközött, s végül is kénytelen volt búcsút venni olvasóitól. Búcsújában a szerkesztőség elsősorban a középsztyály s az értelmiség érdektelenségét, zömének jobbratulódását, egyszóval azon erő elégtelenségét teszi felelőssé a folyóirat megjelenésének lehetetlenné válásáért, melyekre indulásakor elsősorban számított. Ez a felelősség kétségkívül fennáll, s nem kis mértékben fennáll ezzel kapcsolatban maguknak a baloldal határozott kiállásától, cselekvő fellépést követelő törekvéseitől, a baloldal vezető szerepétől visszariadó írónak a felelőssége is. De e visszahúzóddással kapcsolatban, véleményem szerint, nem elég csak a centrum harmadikutas orientációjának helytelen voltáról, s nem elég a zöm jobbratulódásáról beszélnünk. A centrum, s ezen-túl a nem proletár rétegek zömének, s a munkásosztály jelentős részének visszahúzódását, passzivitását, bizonytalanságát vagy éppen szembefordulását a történelem által követelt iránnyal nem lehet önmagában, elszigetelten, csak a kispolgári irányzatok helytelen nézetei, magatartása oldaláról megítélni. A többségnek a bizonytalanságát, visszahúzódását nem lehet a munkásosztálynak, mint hivatott fő erőnek a tempóvesztésétől s a lemaradásban elsősorban részes dogmatikus vonalvezetés felelősségétől, a fő erő belső problémáitól függetlenül értékelni. Nem lehet a fő erő ez elmaradását elválasztani a dogmatizmus, a mozgalmon belül a kispolgári baloldaliság azon felelősségétől, mely a húszas években az MSZMP-n keresztül kezdeményezett helyes, a demokratikus átalakulást előtérbe helyező antifasiszta politika keresztelésében, majd opportunistá politikaként való elítélésében, a harmincas évek első felében pedig többek közt József Attila sorsában jutott kifejezésre. József Attilának — Boldizsár Iván *Válasz*-ban közölt megemlékezésén messze túlmenően — nem az volt legégetőbb fájdalma, legmegrendítőbb összeütközése, hogy az ellenforradalmi Magyarország a Szegedi Egyetem után a nemzet egyeteméből kívánta kizárni, hanem az, hogy a rosszul értelmezett pártszerűség, a szűklátókörűség, a mozgalom dogmatikus értelmezése a formális kizárás vitatott tényétől függetlenül ténylegesen kiközösítette abból a mozgalomból, melynek igazsága elválaszthatatlan volt életének, egész költészetének értelmétől. A pártszerűség s a mozgalom dogmatikus felfogása József Attilának a nagy és részben ösztönös, tömegekkel való egység útját kereső igényével szemben a nagy történelmi erőpróbara való felkészülés közben maga korlátozta, akadályozta a fő erő és természetes szövetségesei közt egy valóban széles fronton való összeforrás lehetőségét.

József Attila összeütközésének a szektás politikával megvan a maga általános érvényű politikai történelmi jelentősége. Fontos és jellemző része ez a magyar kommunista mozgalom történetének is, de számunkra itt irodalmi és ideológiai szempontból nyilvánvalóan a költő, mégpedig a Petőfivel, Adyval egy szintet képviselő költő összeütközése a leglényegesebb. A költő összeütközése a lényegesebb, aki a munkásosztály harcának művészileg legmagasabb fokú s ezzel a válság lényegét megragadó kifejezésének a követelményeiből kiindulva, ahhoz ragaszkodva kerül szembe a mozgalom és a marxizmus szektás felfogásával és gyakorlatával. Ezzel az összeütközéssel sem történelemírásunk, sem irodalomtörténetírásunk nem foglalkozott jelentőségének megfelelően. Pedig véleményem szerint József Attila sorsának éppen ez az összeütközése teheti számunkra mindennél világosabbá a politika és költészet ellentmondásos egységét, a súlyos ellentmondások ellenére is a mozgalom és költészet magasabb egységéért küzdő József Attila történelmi igazságát.

Az elmélet, a helyes öntudat sorsváltó jelentőségét, mint a *Válasz* írói, József Attila is mélyen átélte. Jól látta, hogy az emberiség, mely új közösségre vágyik és „sebeit mutogatva kiált a vajúdo öntudat után”, az új közösséget csak új és igazabb öntudat útján érheti el. József Attila számára az új öntudat tudományos megfogalmazását a munkásosztály forradalmi elmélete, a marxizmus jelentette — a marxizmus alapjáról ítélte meg az irodalom, a művészet, ezen belül a népművészet társadalmi és történelmi szerepét is.

„A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti. Ez az osztály a proletariátus. A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé.” — írta a *Szabadon* 1932. januári számában. Ennek az új proletár művészetnek a követelményeit tekintve azonban ugyanakkor az volt a meggyőződése, hogy az ugyanúgy, mint a népművészet, ugyanúgy mint a múlt minden maradandó jelentőségű művésze az új valóságot csak a művészet saját belső törvényei szerint fejezheti ki, s csakis ez úton válhat sorsuk, életük és hivatásuk megértésében az új világért küzdő osztályok öntudatának tényleges formálójává, mély és maradandó értékű forrásává. A költészetnek s a költeménynek mint műalkotásnak sajátos belső követelményeit, törvényszerűségeit József Attila elméletileg is behatóan tanulmányozta, s erre vonatkozó nézeteit nem egy tanulmányában kifejtette. A művészi forma elemeinek az összefüggése, hangsúlyozza József Attila, nem lehet pusztán logikai összefüggés, annak a tények rendszerének szemléleti összefüggésében kell megjelennie. A művészi formának szerinte a szemléleti összefüggés az alapja, vagyis a művészetet valójában a forma teszi művészzé, azonban a forma művészi mivoltát mindenkor a jelentése, a tartalma adja. Amit a versben írok le — összegezi felfogását József Attila —, „annak társadalmi és egyetemes jelentősége kell hogy legyen, annak társadalmi értelme van . . . a forma művészi, tudományos stb. minősége a tartalomtól, vagyis attól a jelentéstől függ, amelyet a szemlélet számára a szükséges forma a szemléleten át az értelemnek nyújt.”

Mint ahogy azt Barláné Nagy Magda is kiemeli, művészeti, irodalmi irányát tekintve a művészetet a valóságtól és a társadalomtól elszakító irányzatokkal szemben a *Válasz* is a valóságból, a realitásból kívánt kiindulni, és társadalmi mondanivalót kívánt képviselni. A *Válasz* azonban a valóság leszűkített, korlátozott szemléletéből indult ki. A *Válasz* íróinak zöme a parasztságot tekintve bázisnak, a parasztság és értelmiség szövetségében keresve a társadalmi megújulás fő erejét, a munkásosztállyal és Világnézetével való szembefordulásában művésziileg is korlátot vont a valóság egész mélységében és szélességében való megértése, művészi, irodalmi kifejezése elé. Ezzel szemben József Attila a munkásosztállyal s világnézetével összeforrva, attól soha el nem szakadva, a súlyos ellentmondások és a szörnyű nyomás alatt is a magyar proletariátus és a magyarság sorsának egyetemes érvényű, adott világa lényegét legigazabban kifejező költői képviselőjévé vált. Viszont épp az adott világ valóságával való mély és szoros összeforrottságában, ellentmondásaival való harcában és vívódásában került szembe a marxizmus alkalmazásának dogmatikus felfogásával is, mely az 1917-es forradalmi ugrás közvetlen és mechanikus ismétlődéséből indult ki. József Attila ezzel szemben felismerte, hogy az új kor új megoldást követel nemcsak a költészet, hanem a politika, s a marxizmus alkalmazása területén is. „Az „ugrásnak” megvan a tudományos alapja — írta „Az egységfront körül” című, az Új Harcosban 1934-ben megjelent cikkében a reformizmussal és a dogmatizmussal egyképp szembefordulva —, az nem vonható kétségbe, de míg az ugrást maga a történelem (amelynek objektív tényezői a nem baloldali erők is) nem tűzi napirendre, addig az ugrás ideál marad, propagandája pedig idealizmus . . . Egy meghatározott időben az emberiség csak olyan feladatot tűz maga elé, amelyet abban a meghatározott időben végrehajthat, miért tűznek ki maguk elé a baloldaliak olyan feladatot, amelyet ugyanakkor nem hajthatnak végre. A gyakorlat, ahogy rációlt a jobboldaliak elméletének egészére, épp úgy rációlt a baloldaliak taktikájára, vagyis az elmélet eddigi alkalmazására.”

A marxizmus dogmatikus felfogásának bírálatában József Attila kétségkívül részben találkozott a reformizmus bírálatával, találkozott a *Válasz* centrumának marxizmus elleni

bírálatával. Ugyanakkor állásfoglalásának kiindulópontját és irányát tekintve egyaránt alapvetően különbözött is mind Németh László, Vas István, mind a szociáldemokrata reformizmus kritikai álláspontjától és irányától. Míg a *Válasz* centruma a kispolgári demokratizmus alapján tagadta a munkásosztály és a marxizmus vezető szerepét, addig József Attila a marxizmus lenini, vagyis a változó valóságból kiinduló korszerű alkalmazásában kereste annak tényleges érvényre jutását, az új humanizmusnak a munkásosztály s az emberiség többségét egyesítő kibontakozását. „A baloldali diktatúra-utópia csak a munkásság többségére akar támaszkodni. . . Oroszországban azonban a lakosság többsége állt a diktatúra mellé, s az így szervezhette magát állandó hatalommá. A diktatúra csak a politikailag aktív lakosság többségén alapulhat”. József Attila az új hatalom létrejöttének legfontosabb eszmei feltételét abban látta, hogy a munkásosztály politikailag aktív részét az emberiség többségétől elválasztó koncepcióval szemben a munkásosztály minél előbb s minél szélesebb körben eljusson hivatásának olyan értelmezéséhez, mely alapot ad az emberiség többségének a munkásosztállyal való egyesítéséhez. Ezért tartotta annyira szükségesnek hangsúlyozni, hogy: „éppen azok a munkásemberek az öntudatosak, akiknek „osztályöntudata” az emberiség társadalmi lényegének a tudatából táplálkozik, vagyis magából az emberi öntudatból, ahelyett hogy az „osztályöntudat” a kiirtott emberi öntudat helyén hajtana ki.”

Mindez azt bizonyítja, hogy mint a *Válasz* írói, az új humanizmus útját kereste József Attila is. Az új humanizmus igazi és reális történelmi forrását azonban, a Válasszal szemben helyesen a proletariátus, a munkásosztály történelmi harcában látta. Az volt a meggyőződése, hogy a munkásosztály az az osztály, melyet helyezte, minden más osztállyal szemben elsősorban kényszerít arra, hogy helyzetének és érdekeinek megfelelően öntudatának olyan szintjét, politikájának olyan alkalmazását érje el, mely az emberiség óriási többségében teszi világossá, hogy érdekei egyek a munkásosztály érdekeivel. József Attila a munkásosztály, az emberiség és a magyarság e magasabb egységének útját keresve vált tévedései mellett is egész költészetében s életútjának tragikus összeütközésében egy új és korszerű politika költői előhírnökévé, egyben számunkra a szocializmusba való átmenet során is a szocialista népi, nemzeti egységhez vezető út irodalmi ideológiai ellentmondásai helyes megértésének és megoldásának iránytűjévé is. Éppen ezért gondolom azt, hogy a József Attila probléma érdeme szerinti értékelése s feloldása elengedhetetlen feltétele annak, hogy az akkor a *Válasz*ban utat kereső és a marxizmushoz még el nem jutott rétegek a szocialista nemzet új eszmeiségével való igazi egységének s új életünk problémáinak korszerű irodalmi és művészi kifejezését megtalálják. S egyben elengedhetetlen feltétele annak is, hogy igazában megértsük mit jelent s mibe kerül egy nép számára, ha a haladás szempontjából vezetésre hivatott osztályának mozgalmából hiányzik a képesség, s a tudatos elhatározottság, hogy saját soraiiban az előrejutás belső korlátait és akadályait felszámolja, s a korszerű, a helyes politika következetes érvényesítésével a néppel való egység útját idejében szabaddá tegye.

A történelem sajnó ellentmondásainak feloldása még ma sem teljes egészében megoldott feladat. József Attilát a felszabadulást követően munkásosztályunk, népünk s ifjúságunk jelentős része mint Petőfi, Ady méltó folytatóját fogadta szívébe. Ugyanakkor azonban irodalom- és művészetpolitikánk József Attilának a marxizmus, magyarság és modernség egyesítését, a kor, a munkásosztály problémáit a maguk igazi mivoltában kifejező költészetét megkerülve, egyik oldalról Petőfit, másik oldalról a kritikai realizmust állította az igazi irodalom mércéjeként új szocialista irodalmunk elé. Egy darabig látszólag jó alapja volt ez egyoldalról a népiesekkel, másoldalról az urbánusokkal, a nyugati kultúrát eszményítőik körével való együttműködésnek, de egyszeribe semmivé vált az ellentmondások 1956-os ütközőjén. Semmivé foszlott, mert úgy a népiesekkel, mint a kritikai realizmus eszményítőivel csak formális megegyezés volt, mely a problémák korszerű és őszinte felvetésétől való elzárkózást foglalta magában, s így képtelen volt az új kérdések megoldására irányt mutató szilárd kohézió forrásává válni. Éppen ezért kell szerintem hangsúlyozni, hogy a *Válasz*ban tetet öltő probléma — azaz a nem-

proletár rétegeknek a munkásosztállyal való szövetsége, majd szocialista nemzetként való egyesülése — végleges és megnyugtató megoldásához nélkülözhetetlen forrás József Attilának a nemzetit a proletárnemzetköziséggel, a magyarságot a modern munkásosztály vezetőszerepével, a marxizmussal egyesítő, de a valóság problémái elől ki nem térő, azok valóságos megoldásának az igényét képviselő öröksége.

Mind e kérdések kifejtése nyilván túlmegy Barláné Nagy Magda könyvének keretén és célkitűzésén, de felvetése úgy gondolom hozzátartozik ahhoz, hogy a *Válasz* útjának ellentmondásait megértsük.

Visszatérve magára a K Nagy Magda könyvére annak érdekéért, ki kell emelni, hogy beható és széles körű anyaggyűjtésre támaszkodva ad jó áttekintést a *Válasz* fejlődéséről, nem riad vissza a kényes és sokféle ellentmondással, buktatóval teli témától. Érdeme, hogy a dogmatikus, a szektás megítéléssel szemben alapjában pozitívan ítéli meg a válasz útkeresését, ugyanakkor helyesen törekszik az eszmei útkeresés problémáinak feltárására, s a centrum harmadikutas elképzeléseinek a kritikájára.

Аладар Мод

ОТ ТРЕТЬЕГО ПУТИ ДО МАРТОВСКОГО ФРОНТА

Статья многосторонне исследует идеологическую проблематику журнала «Валасе» («Ответ») в связи с монографией Магды К. Надь: Журнал «Валас», изданной в Будапеште в 1953 году. Журнал «Валас» (1934—1939) имел исключительное значение в идеологических поисках интеллигенции в период между двумя мировыми войнами.

Статья подчеркивает, что именно через журнал выразилось стремление не коммунистов интеллигентов, а той ответственной и в большинстве своем стремящейся к единению с нацией, с народом демократической и антифашистской части интеллигенции, ее стремление найти — в противоположность диктатуре монополистического капитализма — путь, ведущий к освобождению человеческих ценностей, содержащихся в венгерской нации, к демократии, к лучшему, более человечному существованию — к социализму, представленному ими таким образом. Но выступавший в журнале писательский круг, вопреки марксистской точке зрения на классы — первенство рабочего класса и интернационализма —, на первое место выдвигает цель ответить на вопрос о судьбе крестьянства, а также о судьбе нации, венгров. Постановка на первое место крестьянского и национального вопросов — не что иное, как буржуазный и националистический подход к общественным проблемам, несмотря на демократические стремления данного писательского круга. Писательский круг журнала «Валас» по ходу исторического развития журнала дифференцируется: одна часть его становится правой, даже крайне правой, другая часть составила центр, и только самая прогрессивная часть — левый край — доходил до сознательного связывания демократического решения национальной проблемы с социалистическим решением.

Очерк дает глубокий анализ отдельных периодов развития журнала и по ходу исследования классовой основы журнала утверждает, что в 1919-ом году последний опирался не на революцию рабочего класса, а был органом демократически настроенной интеллигенции, которая возлагала свои надежды на крестьянство и исходила из положения средних слоев, такую позицию журнал и занял в связи с революциями 1918 и 1919 годов и вопросами новой эпохи.

Очерк дает детальную картину своеобразной концепции третьего пути, нашедшей свое выражение в журнале «Валас», а также дает картину исторических воззрений этого журнала.

Последняя глава очерка исследует вопрос о связи с журналом «Валас» поэта Йожефа Аттилы.

Автор статьи подчеркивает, что Аттила Йожеф, как и писатели журнала «Валас» искал путь нового гуманизма. Но настоящий и реальный источник нового гуманизма Йожеф Аттила — в противоположность журналу «Валас» — правильно видел в исторической борьбе пролетариата. Йожеф Аттила в поисках пути единства рабочего класса, человечества и венгров, стал во всей своей поэзии, несмотря на все свои ошибки, поэтическим предвестником новой и современной политики.